

**Jelítai Woyciechowsky József
(1889–1944)
matematikatörténész, csillagászat-történész,
egyetemi magántanár
rövid életrajza és tudománytörténeti
publikációinak bibliográfiája**

Összeállította: Gazda István

Kézirat

Budapest, 2015

TARTALMA

Gazda István: Jelítai Woyciechowsky József életrajzi adatai, tudományos kutatásai

Gyarmati Béla: Jelítai (Woyciechowsky) József (1889–1944)

Jelítai József főbb tudománytörténeti publikációi

Gazda István

Jelitai Woyciehowsky József életrajzi adatai, tudományos kutatásai¹

Jelitai József lengyel családból származott, eredeti családi neve Woyciehowsky volt, s csak 1934-ben magyarosította nevét Jelitaira. Középiskolai tanulmányait a budapesti Tavaszmező utcai főgimnáziumban végezte, ahol 1907-ben érettségizett. Ezt követően a Tudományegyetemen és a Műegyetemen tanult, s 1912-ben szerzett középiskolai tanári oklevelet. Ezután a Szent István reálgimnázium matematika és fizika tanára lett, s 1934-ig a könyvtárosi tisztelet is betöltötte. Ezt követően a Toldy Ferenc nevét viselő főreálban tanított matematikát és gyorsírást, majd 1941-től haláláig az óbudai Árpád Gimnázium matematikatanára volt. Időközben a Tanárképző Intézet gyakorlógimnáziumába is jelölték, de a tanári állást mégsem ő kapta meg. 1927-ben nősült meg, felesége Lajos Mária, a II. kerületi Állami Tanítóképző egyik vezetője volt.

Jelitai József tudománytörténeti dolgozatával szerzett 1932-ben bölcsészdoktori oklevelet a debreceni Tudományegyetemen, majd hat évre rá ennek az egyetemnek, 1942-ben pedig a budapesti Tudományegyetemnek lett magántanára, s mindkét helyen a matematika történetét adta elő. Európa 23 államában járt, s tartott előadást matematikai kongresszusokon a matematika magyarországi történetéről. Több hazai tudóstársaság is tagjává választotta.

A matematikának és a csillagászatnak kiemelkedő tudású művelője volt, s az effajta kutatásokra az indíttatást Dávid Lajostól, Debrecen neves professzorától kapta, hiszen maga írja egyik cikkében: „Dávid Lajos buzdítására évek óta gyűjtöm az anyagot a matematika magyarországi történetéhez”. Nem véletlen talán, hogy épp Dávid és Jelitai nyomán – matematikatörténeti hagyatékának jó része a debreceni Tudományegyetemre került – Debrecenben jött létre az elmúlt évtizedekben egy olyan iskola, amelyik az általuk kijelölt úton és Szénássy Barna vezetésével haladva, e hagyományokat vitte tovább és folytatta a megkezdett kutatásokat.

Elsőként dolgozta fel a XVI. században élt Pühler Kristóf munkásságát, akinek 1563-ban kiadott geodéziai kötete csak Jelitai halála után néhány évtizeddel jelent meg magyar fordításban.² Éveken át tartó vizsgálódásának eredményeként tudta az olvasók elé tárni a XVIII. század második fele kiváló magyar matematikusának, Sipos Pálnak az életét és munkásságát is. Sipos életművét mélységében ő dolgozta fel először, s pl. az Új Idők Lexikonában ő írta meg a Sipos szócikket, akit a korábbi lexikonok nemigen tárgyaltak. Ez a könyve barátja és kortársa, Dávid Lajos jóvoltából a debreceni Tudományegyetem kiadványainak sorában jelent meg 1932-ben, több mint száz nyomtatott oldalon. E művéből kitűnik, hogy a tudománytörténet-írás valamennyi fortélyát jól ismerte, s kiterjedt levelezést folytatott mindazokkal a külföldi levéltárakkal, ahol Sipossal és más magyar tudósokkal összefüggő adatokra lehetett számítani. Sipos Pál életútjának feltárásával együtt foglalkozott a Telekies munkásságával éppúgy, mint a Bernoulliak magyarországi kapcsolataival, s természetesen a Bolyaiak, s hozzájuk kötődően Gauss és Encke magyar vonatkozásaival. Kutatta a Sipos kortárs, Csornák László matematikus munkásságát éppúgy, mint a reformkorban élt Nagy Károly egykori bicskei csillagvizsgálójának történetét, s emellett még jó néhány más fejezetet is feldolgozott tudományunk múltjából.

1 Lásd még: Gazda István: Jelitai József (1889–1944). In: Évfordulók a műszaki és természettudományokban 1994. Bp., 1993. MTESZ. pp. 142–143.

2 Pühler Geometria practica 1563-ból. Rövid egyben alapos bevezető a geometria helyes megértéséhez. Ford.: Petrovich Ede, sajtó alá rend., bev., életrajz: Poronyi Zoltán, Fleck Alajos. Pécs, 1974. Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat. 271 p., 26 t.

A már említett Teleki József gróf (1738–1796) ugyancsak a XVIII. század második felének kiváló gondolkodója volt, s az ő útinaplójának tükrében igyekezett bemutatni Daniel és Johann Bernoulli munkásságát, hiszen Teleki mindkettejükkel levelezett, s személyesen is ismerte őket. Ugyancsak Teleki naplója nyomán emelt ki néhány értékes részletet Clairaut és d'Alembert munkásságából; az utóbbi tudóst nemcsak a nevét viselő tételek nyomán ismerjük, hanem azért is, mert 1751-ben ő írta a Nagy Francia Enciklopédia előszavát. A magyar művelődéstörténet-írás büszke is a Teleki-családra, amelynek kiemelkedő, egykoron külföldön tanuló tagjai Gauss-szal is kapcsolatba kerültek. Jelitai felkutatta Budapesten az Országos Levéltárban az itt lappangó Gauss- és Encke-leveleket, s ezekről 1938-ban jelent meg értékes publikációja.

A fenti adatokból kitűnik, hogy Jelitai József nemcsak a matematika, de a csillagászat honi történetének feltárását is megkezdte, s nemcsak Nagy Károlyról készített publikációt, hanem a Csillagászati Lapok első és második évfolyamában komoly közléssorozata jelent meg az asztronómia honi története legfontosabb, levéltárakban megbúvó adatsorairól is. Sajnos Bolyai-kutatásai éppúgy torzók maradtak, mint e csillagászati vizsgálódásai, s a tudománytörténet-írás nagy kárára 1944-ben közlekedési baleset áldozata lett.³ Ilyen tudású, a tudománytörténeti szakma mélységeit is feltárni képes, s a reáltudományokban is alapos jártassággal bíró historikusunk azóta is alig-alig akadt.

3 Néhányan tévesen hitték róla, hogy öngyilkos lett.

Gyarmati Béla Jelitai (Woyciechowsky) József (1889–1944)⁴

Jelitai Woyciechowsky édesapja (Vilmos, erdélyi születésű budapesti banktisztviselő) és édesanyja (Nuridsán Mária, erdélyi örmény eredetű kereskedő-család leánya) első fiúgyermekként Budapesten született, 1889. december 5-én. Keresztszülei Lukács László pénzügyminiszteri tanácsos (a későbbi miniszter, majd miniszterelnök) és felesége voltak. Oklevelét 1912-ben a budapesti tudományegyetemen kapta.

Fiatal korában szívesen sportolt. Apjához (az MTE egyik alapító tagjához) hasonlóan szeretett kirándulni, evezni, teniszezni. Egy 1917 körül készült dunai evezős képen érdekes társaságban látható: a stég mellett lebegő nyolcpár-evezős legénységében rajta kívül ott ülnek a "Horthy-fiúk" (mögötte), akikről akkoriban még senki sem sejtette, milyen sors vár rájuk.

Jelitai Woyciechowsky József,

1917 körül: egy csónakban a Horthy-fiúkkal (jobbról az ötödik)

Majd másfél évtizedes ismeretség és közös túrák sorozata után, 1927. december 16-án kötött házasságot dr. Lajos Máriával, aki szintén okleveles tanár volt és szintén publikált.

1932 után a névmagyarosítási divatot kihasználva Vilmos öccsével együtt megváltak az oly sok veszéllyel járó Woyciechowsky névtől (amit soha senki nem tudott hibátlanul se leírni, se kiolvasni) és belügyminiszteri jóváhagyással a nevüket a Jelítai előnév felhasználásával mindketten Jelítaira változtatták.

Jelitai József a haláláig budapesti gimnáziumokban tanított matematikát, fizikát és gyorsírást, de emellett jutott ideje matematikatörténeti kutatásokra is. (A budapesti Árpád Gimnázium még 2007-ben is szerepelteti honlapján, mint az iskola 1912-1934 közti nagyra becsült mennyiségtan-geometria tanárát.)

4 Forrás: http://tudosnaptar.kfki.hu/j/e/jelitai/jelitei_gyarmati.html

Jelitai József, 1932 táján

Jelitai József dolgozatjavítás közben

Tanári tevékenysége mellett számos értekezést írt a hazai matematika történetéről, érdemeket szerzett a két Bolyai hagyatékának feldolgozásában. (1938-ban megtalálta Bolyai Jánosnak 48 éves korában, a nagyszombati katonai parancsnokság által kiadott útlevelet is). A Bolyai-kutatásban elért eredményei máig mértékadók. A debreceni és a budapesti tudományegyetem magántanára lett a matematika történetéből (1938, ill. 1942). Kézirati hagyatékát a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára őrzi.

Jelitai József utolsó fényképe, 1944

Főbb művei: "Sipos Pál élete és matematikai munkássága" (Bp., 1932, máig ezt tartják a legértékesebb munkájának); "Zur Geschichte der Mathematik in Ungarn"; "Bernoulli Dániel és János egykorú Teleki-útinaplók és levelek tükrében"; "Csernák László"; "Levéltári adatok a csillagászat hazai történetéhez"

A hivatalos megalakulás első fázisában a Csillagászati Szakosztály 1943. november 10-i intézőbizottsági ülésén intézőbizottsági tagjaként közreműködött a Természettudományi Társulat Műkedvelő Csillagászati Alosztályának létrehozásában.

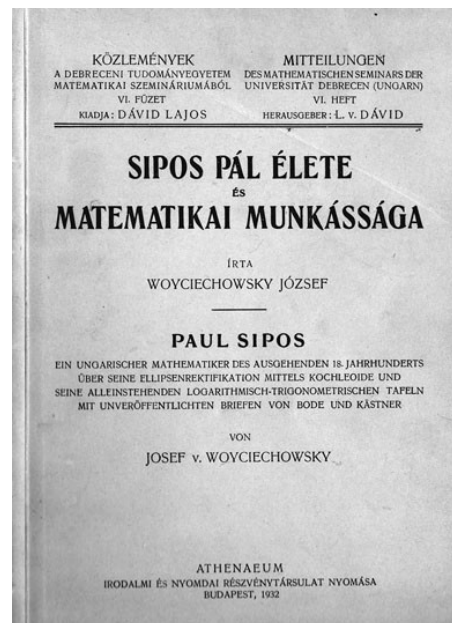
1944 őszére tanártársai többségét már evakuálták, ő is elutazhatott volna a fővárosból, de kötelességtudata és kényelemszeretete visszatartotta. Felesége levlapja szerint "*nincs nagy kedve elmenni, mert az ágyak, a víz valószínűleg nem olyan jó, mint Bpesten*". Igaz, hogy: "*viszont olcsón és nyugodtan lennénk*". (Így szabja ki az ember önmaga sorsát!)

1944. október 2-án este erős ködben utazott Óbudáról hazafelé a HÉV-vel, amikor légiriadó miatt mindenkit leszállítottak. Ő elgondolkodva bandukolt hazafelé a síneken. Ekkor már erős szemüveget kellett viselnie, ami azonban nemrég megsérült, és a lencse pótlását akkoriban Jena-ból kellett megrendelni, ezért átmenetileg a régi, már nem igazán alkalmas szemüvegét viselte. Ráadásul, hajlamos volt mélyen elmerülni gondolataiba, észre sem véve a külvilág eseményeit. A HÉV kiengedte a féket és elkezdett továbbgördülni a végállomás felé. A ködben későn fékezve halálra gázolta az előtte bandukoló professzort. Nem öngyilkos volt: erre nem volt oka és pedáns egyéniségétől végtelenül távol állt volna a halálnak egy ilyen brutális módja.

Gyászjelentése szerint "*dr. Jelitai József, a III. ker. állami gimnázium tanára, a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára*" volt. Jelitai (Woyciechowsky) József emlékét a magyar tudománytörténet méltóképpen ismeri és őrzi. Jelitai (Woyciechowsky) József a Fiumei-úti temetőből Farkasrétre átköltöztetett édesapjával és 1973-ban meghalt feleségével, dr. Lajos Máriával (és annak néhány rokonával) közös sírban nyugszik a Farkasréti temető 6/5-1-50/51 jelű helyén.

Sírja a Farkasréti temetőben

Egyik legfontosabb műve

Jelitai József főbb tudománytörténeti publikációi

Összeállította: Gazda István

Sipos Pálra (1759–1816) vonatkozó kutatásai⁵

Sipos Pál élete és matematikai munkássága. Bp., 1932. Athenaeum. 124 p. (Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Matematikai Szemináriumából VI.)

Woyciechowsky József néven publikálta

Sipos Pál egy kézírata és a kochleoid. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1934. pp. 45–54.

Le Mathématicien hongrois Paul Sipos. = Archeion, 1934. pp. 298–306.

Sipos-kéziratok a gyömrői Teleki-levéltárban. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1935. pp. 134–138.

Bolyai Farkasra és Bolyai Jánosra vonatkozó kutatásai

Bolyai Farkas egy ismeretlen levele (gróf Teleki Józsefhez) és az Institutum Pensionale Hungaricum. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1937. pp. 168–172.

Újra megjelent a következő kötetben: Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas. Összeállította: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. 766 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 25.)

Bolyai Farkas arcképehez. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1938. pp. 200–203.

Önéletrajzi részletek Bolyai János Üdvtanában. = Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1939. pp. 35–40.

A periodika CD-ROM változata: Arcanum, Bp., 2014.

Bolyai János 1849. május 13-án kelt jelentéstervezete. = Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1939. pp. 708–715.

A periodika CD-ROM változata: Arcanum, Bp., 2014.

A két Bolyai domáldi haszonbérszerződési tervezete. = Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1940. pp. 842–845.

Újra megjelent a következő kötetben: Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas. Összeállította: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. 766 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 25.)

A periodika CD-ROM változata: Arcanum, Bp., 2014.

5 Siposról lásd még: Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc. Kolozsvár, 1944. Erdélyi Múzeum-Egyes. 21 p.
Online: <http://mek.oszk.hu/07900/07922/07922.pdf>

Teleki József életművéhez kapcsolódó kutatásai

Bernoulli Dániel és János egykorú Teleki-útinaplók és levelek tükrében. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1936. pp. 142–160.

Clairaut, La Condamine, d'Alembert és kortársaik egykorú Teleki-útinaplók tükrében. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1937. pp. 173–199.

Bolyai Farkas egy ismeretlen levele (gróf Teleki Józsefhez) és az Institutum Pensionale Hungaricum. = Matematikai és Fizikai Lapok, 1937. pp. 168–172.

Bernoulli Dániel és Clairaut levelei Teleki József grófhhoz. = Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1938. pp. 501–508.
A periodika CD-ROM változata: Arcanum, Bp., 2014.

Gauss-hoz és magyar kapcsolataihoz kapcsolódó kutatásai

Gauss és Encke-levelek az Országos Levéltárban. = Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1938. pp. 136–144.
A periodika CD-ROM változata: Arcanum, Bp., 2014.

Briefe von Gauss und Encke im Ungarischen Landesarchiv. = Vierteljahrschrift der Astronomischen Gesellschaft, 1938. pp. 44–52.

Adatok Gauss asztronómiai munkásságának jellemzéséhez. Idézetek kortársaihoz írott leveleiből. = Csillagászati Lapok, 1940. pp. 49–61.

Az 1563-as geodéziai szakkönyvhöz kapcsolódó kutatásai

Magyar tudós mélységmérője 1563-ból. = A Tenger, 1937. pp. 130–132. és ua. németül is

Gyakorlati Geometria magyar szerzőtől 1563-ból. = Geodéziai Közlöny, 1937. pp. 166–171.

Csillagászati eszközök és adatok magyar szerzők könyvében 1563-ban. = Csillagászati Lapok, 1938. pp. 22–26.

Fejezetek a csillagászat magyarországi történetéből

Csillagászati eszközök és adatok magyar szerzők könyvében 1563-ban. = Csillagászati Lapok, 1938. pp. 22–26.

Levéltári adatok a csillagászat hazai történetéhez. I–II. = Csillagászati Lapok, 1938. pp. 85–92, 137–143; 1939. pp. 17–29, 49–54. és klny.: Bp., 1939. 32 p.

Nagy Károly (1797–1868) és bicskei csillagvizsgálója. = Csillagászati Lapok, 1941. pp. 81–105.

Online: http://mek.oszk.hu/05300/05391/pdf/Jelitai_Nagykaroly_Csill.pdf

Rövid összefoglalók a magyarországi matematika történetéről

Zur Geschichte der Mathematik in Ungarn. = Archeion, 1936. pp. 350–354.

Der Unterricht der Mathematik an der höheren Schulen Ungarns vor und nach dem Weltkriege. = L'Enseignement Mathématique, 1937. pp. 259–262.

The History of Mathematics in Hungary before 1830. = National Mathematics Magazine, 1937. pp. 125–130.

Zur Geschichte der Mathematik in Ungarn. = Comptes Rendus du Congrès International des Mathématiciens. II. Oslo, 1937. p. 279.

The Fourth International History of Science Congress, Prague, Sept. 22–27., 1937. = National Mathematics Magazine, 1937. nov.

Két fejezet a magyarországi matematika történetéből

Csokonai Vitéz Mihály a matematikáról. (Beszédtöredék). = Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok, 1934. pp. 2–3.

Csernák László (1740–1816). = Debreceni Szemle, 1937. pp. 153–159. és kiny.: Bp., 1937. 8 p.

Online: http://mek.oszk.hu/05400/05407/pdf/Sarvari_Mat_Csernak.pdf

Egyéb tudománytörténeti írása

Tudomány és reformáció. = Református Figyelő, 1932. p. 427.

Tudománytörténeti szócikkek az Új Idők Lexikonában (1–24. köt. Bp., 1936–1942.).